

УДК 37.01+37.032:001.8:7

М. П. Лещенко

Інститут інформаційних технологій і
засобів навчання НАПН України

Н. В. Сулаєва

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлено загальні положення реалізації науково-педагогічного дослідження, що включає аналіз базових категорій, визначення логіки, послідовності та якісної наповнюваності пошукових дій. Представлено характеристики наукового аналізу; педагогічного дослідження як одного з видів наукового; номотетичного та ідеографічного підходів до дослідження зв'язків між фактами, явищами освітньої реальності; кількісних та якісних стратегій дослідження; напрямів якісних досліджень: етнографічного, ситуаційного та історичного. На прикладі дослідження впливу неформальної мистецької освіти на особистісно-професійний розвиток учасників українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка схарактеризовано особливості використання комплексного підходу до вивчення педагогічного явища.

***Ключові слова:** педагогічне дослідження, номотетичний та ідеографічний підходи, кількісні та якісні стратегії дослідження, наратив, лонгітюдне дослідження, неформальна мистецька освіта.*

Постановка проблеми. Важливим завданням педагогічної науки сьогодення є осмислення нової методології освіти й відповідних їй науково-дослідницьких методів. Особливістю сьогоденної ситуації є

те, що політичні, культурні, економічні та освітньо-педагогічні стратегії суспільства якнайтісніше переплелися: освіта не тільки визначає безпосередні можливості соціально-економічного вдосконалення, а й розв'язує питання прискореного культурного зростання особистості, здатної створювати майбутнє багатовимірне полікультурне суспільство на засадах демократії й толерантності.

Твердження про те, що освіта має бути орієнтована на особистість, передбачає спрямування педагогічних досліджень на розвиток її соціально вагомих якостей, запитів, що активізують процеси самореалізації. Особистісно орієнтована модель наукових досліджень розглядає в якості предмета вивчення важливі особисті (загальнолюдські) характеристики індивіда, пов'язані з його спроможністю займати певну позицію, виступати виразником свого життя та своєї освіти. Отже, в особистісно орієнтованій моделі наукових досліджень особистість, досвід її збереження, самореалізації й саморозвитку виступають у якості її цільового й змістового компонентів.

До найважливіших завдань таких досліджень слід віднести вивчення фундаментальних рис людини як особистості в контексті актуальних проблем сучасного соціуму, а саме: вибірність; відповідальність; самоорганізованість (саморегуляція); креативність; самореалізацію; внутрішню свободу; рефлексивність.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній педагогічній літературі проблема здійснення науково-педагогічних досліджень висвітлюється в працях зарубіжних дослідників М. Новак (M. Nowak), К. Рубахи (K. Rubacha), К. Шмідт (K. Smidt), М. Шиманська (M. Szymanska) та українських науковців (С. Гончаренко, М. Лещенко, О. Рудницька, О. Федій, Л. Хомич), які вважають, що для ґрунтовного вивчення педагогічної реальності необхідно застосовувати інтегрований підхід, який поєднує різноманітні стратегії педагогічного дослідження [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9]. Підкреслюється, що не можна концентруватися виключно лише на кількісних або якісних дослідженнях, оскільки об'єктивне педагогічне

дослідження передбачає відображення «всього багатства освітньої ситуації» [6, 148]. Науковий інтерес має думка польської дослідниці М. Шиманської [9], яка, вивчаючи вплив освіти на реалії, можливості й перспективи соціального розвитку, справедливо вважає особливо значущою рисою особистості «здатність людини будувати внутрішню гармонію й незалежність у світі хаосу, комерції, споживацтва» [9, 77].

Метою статті є висвітлення загальних положень реалізації науково-педагогічного особистісно-орієнтованого дослідження та їх застосування на прикладі вивчення впливу неформальної мистецької освіти на студентів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка – учасників українського народного хору «Калина».

Виклад основного матеріалу. Розгляд методологічних проблем дослідження педагогічних явищ передбачає вивчення особливостей застосування традиційних (емпірично-кількісних) та інноваційних (особистісно-орієнтованих, якісних) підходів.

Польський учений М. Новак [6], аналізуючи розвиток педагогічних досліджень у Європі, зазначає, що засилля емпірично-кількісних досліджень у педагогіці стало традиційним завдяки німецькій науковій школі й домінувало до 70–80-х років ХХ століття. Із 90-х років ХХ століття в переважній більшості англомовної літератури й виконаних дослідженнях починають переважати якісні, особистісно-орієнтовані методи збору й обробки інформації як такі, що більш повно розкривають сутність, причини явищ і прогнозують їхній подальший розвиток. Виокремлюються також і описові дослідження, коли науковець якомога детальніше намагається зафіксувати все, що відбувається під час розвитку педагогічного явища. Прихильники описових досліджень стверджують, що саме такий підхід допомагає виявити критерії й ознаки розвитку конкретного педагогічного процесу й вказати на типовість, регулярність і тенденційність виявлених взаємозв'язків .

М. Новак виокремлює три основні типи дослідження: ті, які відкривають реалії педагогічного явища (survey studies), дослідження інтерактивні або міжособистісні (interrelationship studies); лонгітюдні або еволюційні дослідження (developmental studies) [6, 149].

Сучасні наукові погляди на людину містять цілу низку суперечностей – з одного боку виявляється прагнення бачити особистість незалежною від навколишнього світу й такою, котра функціонує як вільний суб'єкт, а з іншого – велике значення надається виробленим соціальним нормам і правилам життя, і більше того, навіть функціонуванню економічного ринку.

Завданням педагогічних досліджень є не тільки вироблення певних висновків, які б могли застосовуватися в освітній практиці. Не менше, а, може, більше важливим, є виявлення тих моментів, які ще не в повній мірі стали очевидними. Тому не слід зупинятися лише на експериментально-кількісних дослідженнях, необхідно застосовувати методи теоретико-історичного аналізу, герменевтики, діалектики й феноменології. Отже, створення найбільш об'єктивної концепції освітнього розвитку людини повинно базуватися на інтердисциплінарному ґрунті.

У сучасних наукових дослідженнях піддається критиці спекулятивно-реалістична модель людини, що характеризує особистість у категоріях окремих детермінант (інтелект, свобода, духовність), засадничих вимірів (індивідуальність, колективність, політичність), а також модель людини досвідно-реляційна, що окреслює умови й можливості аутентичного існування особистості, що трактується як таємниця, інтерсуб'єктивність, особа, яка має особливу духовність. Ця модель ризикує занедбати конкретику, матеріальність структур і життєвого контексту.

Польські вчені надають перевагу освітній концепції К. Войтили, у якій він стверджує, що адекватним до потреб сучасної освіти є модель людини, побудована в історично-праксеологічній перспективі. Особистість має розглядатися в категоріях суб'єктивності й людяності, конкретної гендерної, культурної, цивілізаційної приналежності [6].

Усе це викликало необхідність осмислення нових підходів до емпіричних досліджень, особливо в контексті становлення питомої ваги й співвідношення між кількісними та якісними дослідницькими стратегіями.

На думку прихильників інтегрованого підходу, кількісні методи дослідження дають можливість схарактеризувати протікання навчального процесу (педагогічні умови, форми, методи), а якісні емпіричні методи дають можливість визначити зміни в особистісному розвитку учасників навчального процесу. Тому для найбільш об'єктивного опису педагогічного явища доцільним є поєднання як перших, так і других методів.

До базових категорій, що підлягають нашому аналізу на основі вивчення зарубіжної й вітчизняної літератури, а також досвіду реалізації дослідницьких робіт належать: наукове дослідження, педагогічне дослідження, номотетичний та ідеографічний підходи, кількісна та якісна стратегії, напрями якісних досліджень: етнографічний, ситуаційний, історичний.

Наукове дослідження полягає у з'ясуванні особливостей взаємозв'язків між досліджуваними явищами. Педагогічне дослідження як один із видів наукового – це процес встановлення, вивчення характеру, оцінювання зв'язків між фактами, явищами, що існують у освітній реальності. Освітню реальність трактуємо як дійсність, у якій відбувається створення, передача, засвоєння знань, умінь, навичок і реалізується управління цими процесами.

У науковому дослідженні застосовують номотетичний та ідеографічний підходи до вивчення зв'язків між фактами, явищами освітньої реальності.

Номотетичний підхід реалізується з метою встановлення загальних закономірностей для чисельно великої групи людей. Визначальним для номотетичного підходу є те, що:

- однозначною й точною є оцінка характеру взаємозв'язків між фактами та явищами в освітній реальності;

- дослідженню підлягають тільки ті факти та явища, які можна спостерігати, емпірично зареєструвати;
- для експериментальної перевірки теоретичних положень застосовуються методи збору й аналізу даних;
- вивченню підлягають явища, що знаходяться в межах окресленого предмету дослідження;
- результати дослідження поширюються на чітко окреслену групу учасників експерименту [7].

Застосування номотетичного підходу до педагогічних досліджень створює можливості для визначення універсальних принципів, формулювання узагальнювальних тверджень, що стосуються обраної групи й дозволяє відкрити закономірності, які керують освітньою реальністю. На основі результатів номотетичних досліджень можна формулювати прогнози щодо перебігу явищ у освітній реальності.

Ідеографічний підхід передбачає парадигмальну установку культурної традиції на бачення реальності в якості принципово неуніфікованої й, відповідно такої, що не підлягає пізнанню засобом пошуку спільних закономірностей та осмислення засобом спільних понять.

Ідеографічний підхід у педагогічних дослідженнях реалізується з метою створення конкретного й деталізованого образу процесів, що відбуваються в освітній реальності у визначений момент часу й у зафіксованому місці простору. При ідеографічному підході:

- дослідженню підлягають усі факти та явища, незалежно від наявності їх опису в раніше сформульованому теоретичному положенні;
- дослідник застосовує різноманітні методи збору даних і використовує для інтерпретації фактів різні теорії;
- отримані результати не характеризуються однозначністю й точністю, а в ході дослідження мають властивість до конкретизації та деталізації;
- дослідженню підлягає не тільки чітко визначене виокремлене явище, а цілий комплекс взаємопов'язаних явищ, що утворюють досліджуваний контекст;

- дослідження стосується не тільки явищ, які можна спостерігати, а й гіпотетичних припущень, які можна обґрунтувати, виходячи з інтерпретації;
- результати дослідження не відносяться до всієї групи, а стосуються конкретних досліджуваних осіб [7].

Оскільки результати ідеографічних досліджень характеризуються контекстуальністю, то на їхній основі не рекомендують робити прогнози для загальної кількості учасників експерименту.

Номотетичний та ідеографічний підходи суттєво відрізняються в тому контексті, що об'єкт діагностики, завдання й способи вимірювання представляються по-різному.

За номотетичним підходом, об'єкт – це набір властивостей, а вимірювання спрямовані на виявлення загальних ознак для всіх об'єктів системи за допомогою стандартизованих методів.

За ідеографічним підходом, об'єкт – це єдина цілісна система, а вимірювання спрямовані на розпізнання індивідуальних особливостей об'єкта за допомогою проєктивних методик і якісних технологій.

Номотетичні дослідження висвітлюють статистичні характеристики для досліджуваної групи осіб. Ідеографічні дослідження – специфічні унікальні характеристики для досліджуваного контексту. Застосування одного з підходів не виключає використання іншого.

Відповідно до названих підходів вирізняють кількісні та якісні стратегії дослідження. Педагогічне дослідження, що ґрунтується на номотетичному підході, є кількісним дослідженням. Відповідно, педагогічне дослідження, що ґрунтується на ідеографічному підході, належить до якісних досліджень.

Кількісні дослідження, висновки яких є результатом статистичного аналізу даних зібраних шляхом підрахунку [7, 201], слугують для формулювання загальних закономірностей справедливих для досліджуваної освітньої реальності. На їх основі можна, з одного боку, формулювати, а з іншого – здійснювати верифікацію теоретичних тверджень.

При кількісних дослідженнях:

- отримання даних і результатів відбувається на основі підрахунків;
- створюється можливість формулювати загальні закономірності для досліджуваної групи;
- розробляються й верифікуються теорії та наукові закони;
- освітні процеси в макровимірі регулюються знаннями про достовірність закономірностей.

У якісних дослідженнях результати отримуються шляхом аналізу текстів (інтерв'ю, бесід, опитувань, різних видів наративів) [7, 126]. Якісні дослідження слугують для формулювання закономірностей, що стосуються одиничних випадків, індивідуального освітнього досвіду окремих осіб. Результати якісних досліджень застосовують для обґрунтування теорій, типологізації об'єктів, що належать до однієї групи. Зауважимо, що до якісних методів досліджень зарубіжні науковці відносять так звані позитивні експериментальні дослідження, які мають за мету визначити логічні зв'язки між причинами й результатами тих подій, що відбулися. І на цій основі, виходячи з концепції універсального інтегрального пізнання, інтерпретувати отримані дані та прогнозувати можливість отримання аналогічних результатів, окреслюючи певні ситуації. Тобто, дослідження ведеться від розгляду індивідуальних ситуацій до узагальнення їхнього використання в типових спільнотах. До позитивних методів дослідження належать наративні, біографічні й автобіографічні дослідження.

При якісних дослідженнях:

- збір даних і отримання результатів здійснюється на основі аналізу тексту;
- формулюються закономірності, що стосуються індивідуального освітнього досвіду кожної досліджуваної особи;
- створюються теорії, які висвітлюють унікальний досвід і явища характерні саме для досліджуваного контексту;

- виникає можливість створити типологію об'єктів, що належать до однієї групи, окресленої на основі глибокого опису конкретних досліджуваних осіб [7].

Якісні дослідження характеризуються детальним описом освітнього досвіду, висвітленням тонких і неможливих для з'ясування засобами кількісного дослідження явищ щоденного життя.

Очевидно, що кількісні дослідження надають знання про освітню реальність, які неможливо отримати за допомогою якісних досліджень і навпаки. З цього слідує, що рішення про застосування тієї чи іншої стратегії дослідження залежить від мети, яку ставить перед собою дослідник. Кожна з названих стратегій досліджень слугує різним цілям і показує інший образ освітніх процесів. Кількісна стратегія досліджень демонструє образ загальних закономірностей, а якісна стратегія надає образ індивідуальних досвідів досліджуваних осіб і освітніх явищ, що відбуваються у конкретному місці й контексті.

Справедливим є висновок про доцільність поєднання кількісних і якісних стратегій дослідження, якщо це передбачено його метою.

Визначимо шляхи поєднання кількісних та якісних досліджень:

- якісне дослідження може виступати в якості зовнішнього критерію точності кількісного дослідження;
- водночас кількісне дослідження може виступати в якості зовнішнього критерію точності якісного дослідження;
- кількісне дослідження може використовуватися для з'ясування меж застосування результатів якісних досліджень, тобто для перевірки того факту, чи характерні для конкретного випадку закономірності розповсюджуються на більш широкі терени;
- кількісні та якісні дослідження можуть інтегруватися в цілісному науково-дослідницькому проекті, якщо його мета передбачає з'ясування як номотетичних, так і ідеографічних закономірностей [7].

Зосередимося на особливостях дослідження, метою якого є з'ясування ідеографічних закономірностей. За такого підходу реалізуються такі напрями якісних досліджень: етнографічний, ситуаційний, історичний.

Етнографічний напрям слугує для опису й визначення культурологічних умов життя освітніх угруповань в окресленому контексті. Науковець трактує досліджувані угруповання, наприклад, студентську групу, професорсько-викладацький склад, художньо-творчий колектив тощо як природне середовище, у якому, не вносячи ніяких змін, вивчає особливості його щоденного функціонування в контексті реалізації міжлюдських інтеракцій. Результатом дослідження є з'ясування особливостей, взаємозв'язків, контекстів дій суб'єктів досліджуваної групи й на основі отриманих даних – обґрунтування певної теорії універсального або унікального характеру.

Ситуаційний напрям застосовується для опису й вивчення конкретних випадків діяльності окремих особистостей або інституцій, і на основі порівняння отриманих даних уможливорює виявлення загальних закономірностей у житті окремих людей чи функціонуванні окремих інституцій. На основі реалізації ситуаційного напрямку дослідження формують часткові теоретичні твердження, що ілюструють поведінку особистості в конкретних освітніх умовах [6, 154].

Історичний напрям дослідження використовується для вивчення явищ, об'єктів у процесі закономірного розвитку, виникнення й зміни в часі, у взаємному зв'язку з навколишнім середовищем, з іншими об'єктами [7, 205] і передбачає створення джерельної бази дослідження, що включає аутентичні та рефлексивні матеріали. До аутентичних матеріалів належать оригінальні документи досліджуваного періоду, книги, статті досліджуваних осіб, їх оригінальні записи. Рефлексивні матеріали включають минулі й теперішні публікації та власноручні нотатки осіб про явище, що вивчається або про людей, життєвий шлях яких досліджується. Дані, які отримуються в результаті дослідження,

нагромаджуються, верифікуються, класифікуються. На їх основі формулюється теорія, що висвітлює закономірності перебігу досліджуваного явища, або погляди досліджуваної особистості, а також умови, які сприяли чи гальмували розвиток нахилів, здібностей, обдарувань. Результати історичних досліджень застосовуються для розробки рекомендацій, прогнозів, окреслення можливих перспектив розвитку подібних явищ у майбутньому.

Кожне дослідження розпочинається з визначення його мети й завдань, на основі яких окреслюються стратегії й напрями, що, у свою чергу, зумовлюють наступні дослідницькі дії (добір групи досліджуваних об'єктів; збирання даних, їх аналіз та інтерпретація, опис перебігу дослідницької роботи, її результатів; формулювання висновків у формі теорій і рекомендацій).

Представимо приклад організації дослідження, розглядаючи специфіку наукової розвідки системи неформальної мистецької освіти майбутніх учителів у художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів представимо характеристику останньої. Для цього, передусім, схарактеризуємо основні поняття дослідження [5].

Неформальна мистецька освіта в системі професійної підготовки вчителя розглядається нами як добровільна мистецька діяльність особистості, що здійснюється поза формальним навчанням у вищому педагогічному закладі освіти, реалізується здебільшого в художньо-творчих колективах (музичних, хореографічних, образотворчих, літературних, театральних тощо) і не супроводжується видачею диплома офіційного зразка.

Метою неформальної мистецької освіти є збагачення професійного розвитку майбутніх учителів шляхом задоволення соціокультурних і освітньо-професійних потреб майбутнього педагога. Ця мета конкретизується в завданнях: сприяти мистецькому, соціальному й професійному розвитку, що передбачає творчу активізацію особистості; гармонізувати психоемоційний і фізичний стан студента; розвивати неповторну індивідуальність кожного

учасника художньо-творчого колективу; узагальнювати життєвий досвід і співвідносити його з системою цінностей, які історично склалися в державі й сучасному молодіжному середовищі; сприяти активному й діяльному засвоєнню різних видів мистецтва та прогнозуванню можливостей їхнього використання в професійних ситуаціях; виховувати національну свідомість, формувати навички продуктивного проведення вільного часу.

Ефективність реалізації системи неформальної мистецької освіти у вищому педагогічному навчальному закладі визначається її функціями, основними з яких є: естетичної соціалізації – підвищення активності майбутнього фахівця в плані формування естетичних смаків, здібностей і потреб; пробудження творчого начала; прагнення й уміння жити та творити відповідно до загальнолюдських цінностей; ціннісно-орієнтаційна – формування світогляду на основі узагальнених та інтерпретованих у мистецтві суспільних подій; розвиток духовності; усвідомлення людини як найвищої цінності; виховання почуття національної свідомості; професійно-розвивальна – поглиблення знань, умінь і навичок для високорезультативної педагогічної діяльності, розвитку педагогічної майстерності; катарсисно-компенсаційна – формування внутрішньої гармонії особистості; сприяння встановленню психічної рівноваги; збудження почуття насолоди від творчості, відкриття, гармонії та довершеності; надолуження прогалин художньої освіти; рекреаційна – поповнення духовних і фізичних сил майбутнього вчителя при корисному проведенні вільного часу.

Мистецько-освітня діяльність майбутніх педагогів у художньо-творчих колективах ґрунтується на принципах: інтегративної єдності мистецтва й педагогіки; гуманістичної спрямованості; особистісно-індивідуальної орієнтації; цілісності; культуровідповідності; національної спрямованості; систематичності й послідовності.

Вибір змісту неформальної мистецької освіти зумовлюється вимогами до професійного розвитку майбутніх учителів і включає:

знання творів музичного, хореографічного, образотворчого, літературного, театрального й інших видів мистецтва; уміння й навички їх виконувати й естетично оцінювати.

На основі сформованих мистецьких компетентностей стимулюється духовний і соціальний розвиток, удосконалюється педагогічна майстерність.

Дослідження неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах педагогічних університетів ґрунтується на:

- єдності теоретичних і практичних підходів до дослідження проблеми;
- концентрації наукових інтересів на визначенні загальних закономірностей особистісно-професійного розвитку студентів, включених у систему неформальної мистецької освіти;
- вивченні впливу неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах на подальший життєвий шлях (професійну та особистісну долю) конкретних особистостей;
- визначенні педагогічних умов ефективної діяльності системи неформальної мистецької освіти в контексті вироблення рекомендацій щодо структурно-ресурсного забезпечення організації та управління неформальною мистецькою освітою.

Дослідження окресленої освітньої реальності ґрунтується на поєднанні універсального й унікального, загального й часткового, теоретичного та практичного, номотетичного й ідеографічного підходів.

У дослідженні ми виходимо з припущення, що первинною в українському просторі була неформальна мистецька освіта, на основі якої сформувалася формальна мистецька освіта. Із метою вивчення тенденцій розвитку та взаємодії формальної та неформальної мистецької освіти нами виокремлені періоди їхнього розвитку в часовому континуумі від найдавніших часів до сьогодення (перший – від найдавніших часів до середини XVIII ст. – поєднує п'ять етапів: найдавніші часи – часи давніх слов'ян; Київська Русь; XIII ст. – перша половина XV ст.; середина XV ст. – перша половина XVI ст.; середина

XVI ст. – перша половина XVIII ст.; другий період – від середини XVIII ст. до доби незалежності – 1991 р. XX ст. включає два етапи: від середини XVIII ст. – до 20-х рр. XX ст.; від 20-х рр. XX ст. до доби незалежності – 1991 р. XX ст.; третій період – із 1991 р. XX ст. по теперішній час) [5].

Дослідження неформальної мистецької освіти майбутніх педагогів у художньо-творчих колективах полягає також у виявленні взаємозалежності між мистецько-освітнім досвідом студентів – учасників колективів – і характером змін у їхньому художньо-творчому, духовному, соціальному розвитку й розвитку педагогічної майстерності. Із цією метою використовувалися номотетичний підхід із кількісними методами.

Водночас досліджується взаємозалежність між особистісним мистецько-освітнім досвідом конкретного студента (учасника художньо-творчого колективу) і характером змін у його життєвій долі – синтезі індивідуально-професійних та індивідуально-особистісних виявів буття. Для цього застосовується ідеографічний підхід, який ґрунтується на використанні якісних вимірювань, серед яких особливу роль належить наративним методикам. В контексті визначення індивідуальних проявів впливу неформальної мистецької освіти на особистість як цілісність не тільки в період навчання в університеті, а й упродовж подальшого життєвого шляху, доцільним є декодування наративних текстів на основі виокремлених ключів.

Розглядаючи ефективність функціонування системи неформальної мистецької освіти з позиції інтегративного застосування номотетичного й ідеографічного підходів до діагностики загальних та індивідуальних особливостей суб'єктів освітньої реальності доцільним, на нашу думку, є виокремлення траєкторій розвитку учасників художньо-творчих колективів, що в поєднанні створюють цілісну особистість майбутнього педагога. Серед виокремлених траєкторій на особливу увагу дослідника заслуговують траєкторії духовного, мистецького, соціального розвитку й розвитку педагогічної майстерності, що в єдності створюють передумови для становлення майбутнього вчителя з високим рівнем професійного розвитку.

Таким чином, у ході дослідження динаміки розвитку траєкторій сформульовані гіпотеза та часткові гіпотези, підтвердження яких передбачає:

1. Здійснення дослідження історичних аспектів становлення й розвитку неформальної мистецької освіти в Україні, спрямованого на перевірку припущення, що первинною в українському просторі була неформальна мистецька освіта, на основі якої сформулювалася формальна мистецька освіта.

2. Проведення емпіричного дослідження стану неформальної мистецької освіти в умовах вітчизняних вищих педагогічних навчальних закладів:

- лонгitudного вивчення діяльності українського народного хору «Калина» в системі неформальної мистецької освіти в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка;
- діагностичних вимірів мистецької освіти в інституційному й особистісному контекстах:

а) інституційному: у навчальному процесі формальної підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів; у позанавчальному процесі формальної підготовки майбутніх учителів;

в) особистісному: визначення усвідомленості студентами першого та п'ятого курсів вищих педагогічних навчальних закладів доцільності участі в художньо-творчих колективах; встановлення усвідомленості викладачами вищих педагогічних навчальних закладів доцільності залучення студентів різних напрямів підготовки до художньо-творчих колективів; визначення усвідомленості учителями загальноосвітніх шкіл доцільності отримання досвіду мистецької діяльності в художньо-творчих колективах;

- визначення критеріїв, показників і рівнів професійного розвитку майбутніх педагогів у контексті отримання неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів;

- перевірка ефективності системи реалізації неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів шляхом вимірювання рівнів професійного розвитку респондентів: художньо-творчого, духовного, соціального, педагогічної майстерності.

3. Аналіз та інтерпретацію отриманих результатів досліджень у контексті становлення у свідомості студентів образу й смислу використання мистецтва в процесі педагогічної діяльності, проектування власного особистісно-професійного образу, виявлення ресурсів особистісного й кар'єрного росту в професії, визначення шляхів і способів розв'язання можливих проблем, складання життєвого плану, проектування особистісно-орієнтованого саморозвитку.

4. Розробку рекомендацій щодо управління неформальною мистецькою освітою в художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів.

Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань доцільно застосовувався комплекс методів формування дослідницьких груп, збір даних у ході кількісних і якісних досліджень, а також методів аналізу й інтерпретації отриманих результатів (декодування наративних текстів на основі виокремлених критеріїв). На ефективність визначення індивідуальних проявів впливу неформальної мистецької освіти на особистість як цілісність не тільки в період навчання в університеті, а й упродовж подальшого життєвого шляху, на наше переконання, впливало використання наративних методів досліджень. Термін «narrative» у перекладі з англійської означає «оповідь». Зауважимо, що в порівнянні з традиційним тлумаченням у вітчизняній педагогіці словесних методів, наратив передбачає розширення можливостей збагачення інформації віртуальними, почуттєво-емоційними, суб'єктивними характеристиками, що створює надійне підґрунтя для індивідуалізації дослідницького процесу.

У ході дослідження означеної проблеми визначені такі наративні методи: життєві історії, біографії й автобіографії, особистісні розповіді, за допомогою яких оповідачі аналізують і описують значення

особистого досвіду, отриманого в життєвих реаліях (в умовах художньо-творчих колективів, педагогічної діяльності, сімейного життя тощо). Зібрана за допомогою методів нарративу інформація розглядається не лише з позиції логіки, а трактується полідискурсно з позицій суб'єктивного, почуттєво-емоційного підходів. Завдання дослідника полягає у створенні сприятливих умов для застосування методів нарративу, що включають вивчення багатьох артефактів, легенд, міфів, біографій, а також особистісних розповідей, які стосуються минулих, сучасних і майбутніх подій. Зауважимо, що методи нарративу специфічно поєднують теорію та практику навчального процесу, дослідницьку й репродуктивну діяльність, адже, кожен, хто розповідає, а також той, хто сприймає інформацію, стає практиком, котрий узагальнює, досліджує й інтерпретує власний і чужий досвід.

У зарубіжних практиках формальної й неформальної освіти названі методи використовують не тільки для проведення дослідження, а й вважають особливо ефективними в навчальному процесі спрямованому на креативний розвиток особистості [4].

Кількісні характеристики, відсоткові співвідношення дають можливість виокремити деякі тенденції, проте поза увагою залишається те неповторне, що є важливим для життя кожної людини. Водночас систематизація та збір індивідуальних досягнень дає можливість з розмаїття людських життів виокремити те, що є загальним для всіх. Саме тому нами застосовувалися нарративно-біографічні дослідження, нарративне інтерв'ювання, етнографічні спостереження.

Підкреслимо, що в сучасних педагогічних дослідженнях, а також у навчальних практиках, досить часто застосовуються біографічні методи, що трактуються як аналіз життя особистості у визначеному дослідником інтервалі: індивідуальному, соціальному, професійному та ін. На думку американського вченого Н. Дензіна – родоначальника застосування біографічних методів у гуманітарних науках, біографія «є досвідом, дефініцією даної особи, даної групи або даної організації, якщо та особа, група або організація інтерпретує

окреслений досвід» [8, 220–221]. При такому підході людське життя стає предметом вивчення особистості, яка намагається зрозуміти й уявити життєдіяльність досліджуваної особи в динаміці її розвитку.

Джерелами біографічних досліджень є особисті документи (нотатки, листи, щоденники, художні твори, фото), результати інтерв'ювання, анкетування, свідчення інших людей, а також автобіографії. Біографічні методи дають можливість визначати об'єктивні (сфери діяльності, контакти з іншими людьми, досягнення, звершення) й суб'єктивні (особистісний досвід, переживання, почуття, мрії, фантазії, стосунки й оцінки різних ситуацій) фактори розвитку особистості. Результатом застосування біографічних методів може бути: життєва історія (life story); опис певної ситуації або періоду з життя особистості (case history); вивчення життєвої ситуації або періоду (case study) з метою ілюстрації певних концептуальних положень.

Розрізняють комплексне біографічне дослідження, яке відображає події, що стосуються цілого життя, і тематичне біографічне дослідження, що відображає певну сферу життєдіяльності досліджуваної особи (професійна, навчальна, особистісна, творча), а також життєву фазу (дитинство, молодість, зрілість, старість, кризовий, стабільний період тощо). Таким чином, застосування в дослідницькому процесі біографічних і автобіографічних розповідей дає можливість переосмислити чужий і власний життєвий досвід, впливати на майбутню професійну діяльність.

Наративне інтерв'ювання, обране як метод дослідження неформальної мистецької освіти майбутніх учителів передбачає бесіду дослідника з кожним респондентом окремо, під час якої досліджуваний розповідає історію свого життя чи його фрагменту з позиції досліджуваної теми. Для отримання необхідної інформації використовуються різні види інтерв'ювання. Останні класифікуються за:

- способами управління: кероване (бесіда, яка відбувалася шляхом отримання відповідей на поставлені дослідником запитання), малокероване (бесіда, у якій домінували оповіді досліджуваного на

зініційовану дослідником тему), частково кероване (бесіда, у ході якої дослідник переривав наратив досліджуваного, задаючи уточнювальні запитання);

- за формою: стандартне (відбувається суворо за розробленим текстом), творче (дозволяє певну свободу запитань і відповідей на них), глибоке (межує з особистісно-довірливою бесідою) [7].

Процес реалізації індивідуального наративного інтерв'ювання в дослідженні впливу неформальної мистецької освіти на особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя ґрунтувався на таких засадах:

- вибір особи досліджуваного здійснюватиметься на підставі критерію наявності в нього досвіду мистецько-освітньої діяльності в цьому художньо-творчому колективі;
- респондентові надається інструкція щодо проведення інтерв'ювання, у якій інформується про засади процесу;
- формулюються питання, які ініціюють і стимулюють наратив;
- відбувається активне слухання досліджуваного, стимулюється його розповідь за допомогою міміки, пантоміміки;
- формулюються запитання, які підтверджують правильне розуміння дослідником респондента.

Підкреслимо, що в процесі наративного інтерв'ювання важливими є не тільки розповіді про досягнення досліджуваного, але й опис вражень, почуттів, емоцій, які ілюструють контекст оповіді.

Важливим для нашого дослідження також є етнографічне спостереження, що реалізується в ході безпосереднього перебування дослідника в досліджуваному середовищі. Спостерігач фіксує, відзначає характер взаємодії, стосунків, висловлювань членів і керівника колективу, записуючи побачене за допомогою нотатків, або відео- чи аудіо засобів з подальшим їх аналізом та інтерпретацією.

Таким чином, комплексне дослідження педагогічних реалій, і зокрема, дослідження впливу неформальної мистецької освіти на

особистісно-професійний розвиток майбутніх учителів має ґрунтуватися на таких засадах:

- по-перше, якщо ми хочемо глибоко пізнати досліджувану реальність, то обов'язковим є інтеграція різних підходів до її вивчення (відмова від методологічного монізму);
- по-друге, описати педагогічне явище означає представити якомога більше різних фактів і ситуацій, які пов'язані з особистістю в даному контексті (саме тому під час здійснення особистісно-орієнтованих педагогічних досліджень необхідна багатовимірність (кількісна та якісна) освітнього процесу);
- по-третє, засилля кількісних методів у педагогіці служить власне не для досліджень в ім'я розвитку освіти, а для досліджень над освітою. Тому необхідно змінювати ситуацію. З цією метою важливо відійти від традиційних підходів і застосовувати в педагогічних дослідженнях стратегії наукового пошуку, що викоритовуються в інших галузях знань про людину (філософії, соціології, антропології, культурології, психології, медицині тощо);
- по-четверте, у педагогічному контексті людина є предметом досліджень не тільки в аспекті стану фактичного, але й стану можливого. Тобто, педагогіка займається не лише тим, що актуальне на даний момент, а й тим, що може бути. Для того, щоб сучасні педагогічні теорії відповідали потребам педагогічної реальності, вони повинні давати відповідь на питання про актуальний стан розвитку людини та проектувати її майбутнє й інтегральний розвиток.

Саме на реалізації засад комплексного підходу до вивчення педагогічних реалій було здійснено дослідження впливу неформальної мистецької освіти на професійно-особистісний розвиток студентів – учасників українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [5].

У процесі дослідження визначалася відповідність рівнів розвитку певної групи компетенцій усталеним стандартизованим підходам, що відображені в професіограмах, навчальних і робочих програмах. Специфіка інтерпретації отриманих даних у ході діагностики траєкторій розвитку особистості (а саме мистецького, соціального розвитку й розвитку педагогічної майстерності) полягала в тому, що ми вважали за позитивний результат принаймні мінімальний приріст сформованих властивостей в умовах неформальної мистецької освіти, що давало загальне якісне покращення стану особистісно-професійного розвитку студента – учасника художньо-творчого колективу «Калина».

Водночас, вибір стратегії незалежної діагностики окремих траєкторій розвитку здійснювався тому, що важливим було встановлення позитивного розвивального впливу неформальної мистецької освіти на особистісно-професійний розвиток майбутніх учителів, що є головним завданням формальної професійної підготовки вчителя.

Також, не менш цінною була реалізація, з одного боку, – диференційованих підходів до оцінювання мистецького, соціального розвитку й розвитку педагогічної майстерності, а з іншого – їх інтеграції. Зауважимо, що інтеграція підходів ніяким чином не передбачала представлення сумарного результату в якості суми отриманих числових показників. Інтегративний розвиток особистості, яка отримує неформальну мистецьку освіту в хорі «Калина», трактувався нами не як проста сума набутих компетентностей, а як певний рівень духовного розвитку, що діагностувався шляхом застосування якісних проєктивних методик – лонгітюдного наративного дослідження життєвого шляху учасників художньо-творчих колективів.

Важливим завданням нашого дослідження є висвітлення впливу неформальної мистецької освіти студентів, здобутої в художньо-творчому колективі «Калина», на їхні життєві долі. Тому, передусім, нас цікавило питання: п'ятирічний мистецько-освітній досвід був лише

епізодом у житті майбутнього вчителя чи став визначальним чинником професійного й особистісного зростання. Безумовно, серед колишніх і сьогоднішніх калинян є особистості, високий рівень мистецької діяльності яких є загально визнаним у відповідних почесних званнях (заслужені працівники культури, заслужені артисти України). Ці факти можуть слугувати яскравим прикладом того, що неформальна мистецька освіта за результативністю не поступається формальній. Та все ж, на нашу думку, більш вагомим результатом діяльності хору «Калина» є понад тисяча випускників, які, увібравши в себе потенціал українського народного мистецтва, понесли його до власних вихованців, розвиваючи й удосконалюючи впродовж життя якості педагога-майстра.

У контексті визначення індивідуальних проявів впливу неформальної мистецької освіти на особистість як цілісність не тільки в період навчання в університеті, а й упродовж подальшого життєвого шляху, були декодовані наративні тексти на основі виокремлених ключів. Під час дослідження фрагменти й цілісні наративи було проаналізовано з позицій виокремлених критеріїв, а саме:

- сприйняття мистецької діяльності як невід'ємного компонента особистісного життя;
- свідомий добровільний прихід в український народний хор «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- активна участь у діяльності колективу впродовж навчання;
- використання мистецтва в ході професійної діяльності;
- створення художньо-творчих колективів;
- написання власних мистецьких творів;
- підтримка зв'язків із хором «Калина» та його учасниками;
- залучення учнів і власних дітей до мистецької діяльності;
- вироблення стереотипу відведення вільного часу мистецькій діяльності.

Водночас не менш важливим є використання методів наративу для стимулювання педагогічної рефлексії студентів, що реалізується шляхом створення ними власних оповідей про педагогічну

майстерність видатних діячів науки й культури, досвідчених педагогів, які зустрілися на їх життєвому шляху, а також автобіографічних розповідей. Наголосимо, що педагогічна доцільність автобіографічних історій полягає у формуванні сприймання динамічності власного «я» і відповідного ставлення до розвитку індивідуальності інших людей.

Висновки. Проведення особистісно-орієнтованих досліджень педагогічних явищ актуалізує проблему збереження й розвитку особистісної неповторності людини, її самоствердження й саморозвитку, що набуває особливого значення в інформаційному суспільстві. Інформаційно-технологічна цивілізація як спільнота знань, віртуальних світів і неймовірних комунікацій вимагає від людини, передусім, конкурентоздатності, мобільності, готовності будь-коли зійти з дистанції освіти й увійти до ринку «товарів і послуг». Мірилом якості освіти стає не багатогранність культур, а «єдиний освітній простір», тобто простір єдиних освітніх стандартів.

У таких умовах забезпечити збереження й розвиток цілісності людини може тільки освіта, яка зорієнтована не на державно-ідеологічну тотальність чи перемогу в ринковій конкуренції, а на культуру й духовність молодого покоління як життєствердний принцип і джерело всіх його функціональних проявів. На слушну думку І. Зязюна, до провідних принципів підготовки суспільно активної успішної особистості, зокрема належить розвиток творчого ставлення до професійної реальності через створення індивідуально-креативних форм і методів діяльності [1, 410]. Звідси випливає необхідність акцентування ролі й значення особистісно-орієнтованих досліджень, що сприяють розкриттю фундаментального пізнавального потенціалу особистості, її творчому самоствердженню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Гуманізація освіти / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К., 2008. – С. 156–158.

2. Гончаренко С. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / Гончаренко Семен Устимович. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008.

3. Зязюн І. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Видавничий відділ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008.

4. Лещенко М. Біографічні методи в дискурсі освітніх практик наративу / Марія Лещенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 2. – Київ, 2011. – С. 62–65.

5. Сулаєва Н. Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти : монографія / Наталія Сулаєва. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013.

6. Nowak M. Teorie i koncepcje wychowania / M. Nowak. – Warszawa : PWN, 2008.

7. Rubacha K. Metodologia badań społecznych / K. Rubacha. – Warszawa : PWN, 2010.

8. Szmidt K. Pedagogika twórczości / K. Szmidt. – Gdańsk : Pedagogika GWP, 2007.

9. Szymanska M. Edukacja do zmian – życie i praca zawodowa we współczesnym świecie / M. Szymanska // Edukacja dla potrzeb rynku pracy – realia, możliwości, perspektywy (nauk. red. M. Szymanska). – Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie. – Piotrkow Trybunalski, 2011. – S. 73–88.

РЕЗЮМЕ

М. П. Лещенко, Н. В. Сулаева. Личностно-ориентированные исследования педагогической реальности: методология, опыт, перспективы.

В статье освещены общие положения реализации научно-педагогического исследования, которое включает анализ базовых категорий, определение логики, последовательности и качественной наполняемости поисковых действий. Представлены характеристики научного анализа; педагогического исследования как одного из видов научного; номотетического и идеографического подходов к исследованию связей между фактами, явлениями образовательной действительности; количественных и качественных стратегий исследования; направлений качественных исследований: этнографического, ситуационного и исторического. На примере исследования влияния неформального художественного образования на личностно-профессиональное развитие участников украинского народного хора «Калина» Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко схарактеризировано особенности использования комплексного подхода к изучению педагогического явления.

Ключевые слова: педагогическое исследование, номотетический и идеографический подходы, количественные и качественные стратегии исследования, нарратив, лонгитюдное исследование, неформальное художественное образование.

SUMMARY

M. Leshchenko, N. Sulayeva. The student-centered pedagogical reality research: methodology, experience and perspective.

The article deals with the general provisions implementing scientific and educational research, including the analysis of the basic categories, the definition of logic, consistency and quality of filling the search action. The author presents the features of scientific analysis; the educational research as one of the types of research; nomothetic and ideographic

approaches to the study of relationships between the facts, phenomena of educational reality; the quantitative and qualitative research strategies; the areas of qualitative research: ethnographic, historical and situational.

In the article it is stated that quantitative research methods make it possible to describe the flow of the learning process (the pedagogical terms, the forms, the methods) and qualitative empirical methods make it possible to identify changes in the personal development of the participants in the learning process. Therefore, the most objective description of pedagogical phenomena is an appropriate combination of both the first and second methods.

For example, the research on the impact of non-formal arts education on personal-professional development of members of Ukrainian folk choir «Kalina» Poltava National Pedagogical University V. G. Korolenko features are characterized by using an integrated approach to the study of educational phenomena.

An important objective of the article is to highlight the impact of non-formal art education the students received in the artistic and creative group of «Kalina» in their life destiny. So, first of all we are interested in the question: five year artistic and educational experience was only an episode in the life of the teacher or became a determining factor in the professional and personal growth. Certainly, among the past and present «kalynyan» are the personalities, a high level of their artistic activity is generally recognized as an appropriate honorary title (Honored Worker of Culture, Honored Artists of Ukraine). These facts can serve as a bright example of that non-formal art education for effectiveness is not inferior to formal. Nevertheless, in our opinion, a more important result of the chorus «Kalina» is more than a thousand graduates who absorbed the potential of Ukrainian folk art took it to their pupils, developing and improving the quality of life within a master teacher.

In the context of determining individual manifestations of the impact of non-formal art education on the individual not only in the period of

study at the university, but also after graduating the narrative texts were decoded on the base of special keys.

During the study, the fragments and entire narratives were analyzed from the standpoint of the examined criteria: the perception of artistic activity as an integral component of a personal life; conscious voluntary coming in Ukrainian Folk Choir «Kalina» of Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko; an active participation in the activities of the choir during teacher training; using of art in the professional activity; creation of new artistic and creative groups; writing their own art works; liaising with the chorus «Kalina» and its participants; involvement of the students and their children to the creative activity; developing the stereotype allocation of free time artistic activities.

The article highlights the feasibility of providing the future teachers of non-formal arts education as such carried out any formal training in the higher pedagogical educational institutions, implemented largely in artistic and creative groups and not accompanied by a degree-granting official sample.

Key words: *the pedagogical research, nomothetic and ideographic approaches, the quantitative and qualitative research strategies, narrative, longitudinal studies, non-formal arts education.*